

Олена Подобєд, к. і. н.

*Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова,
Україна*

УКРАЇНСЬКІ МЕДИЧНІ ОРГАНІЗАЦІЇ І СИСТЕМА МЕДИЧНИХ ЗАКЛАДІВ ПОВОЄННОЇ ЗАХІДНОЇ НІМЕЧЧИНИ

Olena Podobied, PhD in History

National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine

UKRAINIAN MEDICAL ORGANIZATIONS AND THE SYSTEM OF MEDICAL INSTITUTIONS OF POST-WAR WEST GERMANY

During the World War II in West Germany there were many scientists, doctors, veterinarians, pharmacists and nurses. In the postwar period, they created a number of medical organizations. Professional organizations had to take care of improving the quality of medical care for displaced Ukrainians, increasing the professional qualifications of medical personnel, providing it with work in their specialty and seeking re-emigration over the ocean. Among such organizations is necessary to name the Ukrainian medical and sanitary union, the Society of Ukrainian doctors in emigration and the Union of Ukrainian veterinarians in emigration. The displaced Ukrainians could receive medical care on a free basis in the network of medical institutions controlled by the occupation administrations. These included camp hospitals, IRO hospitals, a polyclinic at the Ukrainian Red Cross and a sanatorium. Also, private medical practices, primarily of venereologists and dentists, operated. We should positively evaluate the activities of the Resettlement Medical Center, whose staff helped Ukrainians re-emigrate overseas. Among the sanatoriums in which displaced Ukrainians were located, tuberculosis prevailed.

Keywords: camp hospitals, sanatoriums, displaced Ukrainians, West Germany, post-war years.

По завершенні Другої світової війни на території Західної Німеччини опинилося багато учених медиків, лікарів, ветеринарів, фармацевтів і медичних сестер. Вони доклали зусиль до свого організаційного оформлення на німецькій землі й, отримавши роботу за фахом, саможертвно працювали на покращення стану здоров'я переміщених осіб. Пропонована тема ще не була у полі зору дослідників, що й зумовлює актуальність дослідження.

Проблема знайшла часткове висвітлення у працях українських дослідників Івана Макаревича, Володимира Маруняка, Юліана Мовчана, С. Созанської. Основу джерельної бази становлять архівні матеріали, спогади сучасників подій, зокрема Романа Волчука, Семена Іжика, Дмитра Нитченка, Софії Парфанович, Уласа Самчука, Олександра Сушківа, матеріали періодики.

Автор ставить за мету з'ясувати особливості організаційного оформлення українських медиків, а також становлення та функціонування мережі медичних закладів у повоєнній Західній Німеччині.

У роки Другої світової війни на території Західної Німеччини опинилося багато українських учених медиків і біологів – колишніх співробітників українських академічних інститутів у різних галузях медицини та професорів медичних і ветеринарних вишів України, а також лікарів високої кваліфікації, фармацевтів, ветеринарних лікарів і медичних сестер. Сучасник подій, лікар Юліан Мовчан зазначав, що у воєнні роки залишило Батьківщину понад 200 лікарів¹, які згодом замешкали в Австрії та Німеччині. Так, серед медиків-науковців у Західній Німеччині опинилися біологи О. Ахримович, В. Бригідер, М. Ветухов, Л. Зофієвська, О. Корсунський, І. Розгін, біохімік В. Радзимовська, хіміки М. Зайців, М. Закоморний, С. Комарецький, фізик З. Храпливий та ін.

¹ Семчишин, Я. (1988). *Матеріали до історії української медицини*. Чікаго: Видання Українського Лікарського Товариства Північної Америки. Т. 2, 84.

На німецькій землі працювали професійні лікарі-практики. Серед них хірург професор Дніпропетровського і Львівського медичних інститутів Борис Андрієвський, терапевт, один із ближчих співробітників академіка Олександра Богомольця професор Іван Базилевич, професори рентгенології В. Бобрецька, Богаєвський і Ф. Богатирчук, терапевт, професор Виноградова, отоларинголог, професор І. Давидів харківський психоневролог, професор Михайло Міщенко, хірург, професор О. Москаленко, львівський акушер-гінеколог Софія Парфанович, директор Київського туберкульозного інституту (нині Національний інститут фізіатрії і пульмонології ім. Ф. Г. Яновського НАМН України) Василь Плющ, терапевт, професор Київського медінституту В. Солнцев, професор Київського медінституту Шидловський¹ та ін.

У великих містах Західної Німеччини, зокрема в Авгсбурзі, Ганновері, Мюнхені та Регенсбурзі, українські медики організували Медично-санітарне об'єднання з Лікарською секцією. Об'єднання спільно з Українською санітарно-харитативною службою організувало понад сто курсів із підготовки медичних сестер².

Економічна криза, що охопила Західну Німеччину у повоєнні роки, безпосереднім чином позначилася на медичній системі. У лікарнях, госпіталях і санаторіях відчувався брак медичних інструментів, не вистачало і медикаментів, які почасти медпрацівники радили купувати пацієнтам самотужки. Необхідні медикаменти можна було роздобути за великі кошти на чорному ринку³. Зрозуміло, що абсолютна більшість переміщених українців через безгрошів'я не могли їх придбати, що відтягувало одужання на невизначений термін. Деяким хворим медикаменти на безоплатній основі надсилали з-за океану небайдужі⁴, окрім того практикувалося збирання українською громадою як Західної Німеччини, так і інших держав коштів на лікування⁵. Водночас за даними лікаря Т. Решетила переміщені українці Австрії проблем із забезпеченням медикаментами не мали; у дефіциті були лише пеніцилін і протитуберкульозний препарат стрептоміцин⁶. Переміщені євреї Австрії могли отримати пеніцилін від своїх допомогових організацій. Харчовий раціон у медичних закладах теж бажав кращого.

Компенсували зазначені негаразди лікарі та медсестри, які самовіддано працювали⁷, часто не отримуючи належної платні. До того ж медичний персонал у таборових лікарнях отримував продуктів харчування менше за таборову поліцію, хоча, як зазначав історик Володимир Маруняк, «йому доводиться працювати значно більше, ніж іншим категоріям працюючих»⁸. Деякі лікарі самотужки докладали зусиль до пошуку дефіцитних ліків, які, траплялося, купували за власні кошти⁹. Інші ж, виїжджаючи за океан залишали свої заощадження на лікування пацієнтів. Наприклад, лікар-дерматовенеролог Сергій Комлік віддав власні кошти для хворих на туберкульоз земляків¹⁰.

Велика кількість лікарів, які опинилися у Західній Німеччині, потребувала організаційних форм, зокрема створення власного професійного об'єднання. Воно мало дбати про покращення якості медичного обслуговування переміщених українців, підвищення фахової кваліфікації медперсоналу, забезпечення його роботою за фахом і турбувати про рееміграцію за океан.

4-5 травня 1946 р. у таборі переміщених осіб у Карлсфельді біля Мюнхену відбувся I З'їзд українських лікарів-емігрантів Західної Німеччини¹¹, на який прибули 130 лікарів. За визначенням

¹ Семчишин, Я. (1988). *Матеріали до історії української медицини*. Чикаго: Видання Українського Лікарського Товариства Північної Америки. Т. 2, 79.

² Семчишин, Я. (1988). *Матеріали до історії української медицини*. Чикаго: Видання Українського Лікарського Товариства Північної Америки. Т. 2, 82.

³ Семчишин, Я. (1988). *Матеріали до історії української медицини*. Чикаго: Видання Українського Лікарського Товариства Північної Америки. Т. 2, 93.

⁴ Центральний державний архів-музей літератури та мистецтва України. Ф. 1186. Оп. 1. Спр. 39, 2.

⁵ Центральний державний архів-музей літератури та мистецтва України. Ф. 1186. Оп. 1. Спр. 45, 3.

⁶ Семчишин, Я. (1988). *Матеріали до історії української медицини*. Чикаго: Видання Українського Лікарського Товариства Північної Америки. Т. 2, 92.

⁷ Парфанович, С. (1954). До історії українського лікарського життя в Галичині. *Лікарський вісник*, 2, 30.

⁸ Маруняк, В. (1985). *Українська еміграція в Німеччині і Австрії по другій світовій війні*. Мюнхен: Академічне видавництво д-ра Петра Белея. Т. 1: Роки 1945 – 1951, 292.

⁹ *Українські вісті*. Новий Ульм (1949), 50, 4.

¹⁰ Макаревич, І. (1954). Д-р Сергій Комлік. *Лікарський вісник*, 2, 42.

¹¹ Семчишин, Я. (1988). *Матеріали до історії української медицини*. Чикаго: Видання Українського Лікарського Товариства Північної Америки. Т. 2, 84.

сучасника подій Юліана Мовчана, це був «перший в історії з'їзд лікарів соборної України»¹. Його головою обрано Василя Плюща. Частина З'їзду була присвячена вирішенню організаційних питань, а інша – виголошенню наукових доповідей. Учасники З'їзду прийняли наступну резолюцію. Постановлено створити Українське медично-санітарне об'єднання, яке б охоплювало усіх українських медиків Західної Німеччини, і тимчасово підпорядковувалося б Українській санітарно-харитативній службі. По-друге, управа і президія Об'єднання мали створити Лікарську секцію. До проводу новопосталої організації обрано 21 лікаря: Б. Андрієвський, І. Базилевич, Я. Восвідка, Т. Воробець, М. Грушка, С. Дмоховський, А. Жуковський, М. Журко, П. Коваленко, І. Кухаришин, П. Кучер, О. Любчак, Я. Макарушка, М. Міщенко, Р. Осінчук, А. Плітас, В. Плющ, Т. Плющ-Хом'якова, І. Подюк, В. Станецький та А. Шавал.

Наступний З'їзд відбувся у Регенсбурзі 26-28 грудня 1947 р. На нього прибули 153 учасники, у тому числі професори, доценти, асистенти та молоді, щойно дипломовані лікарі. З'їзд обрав нову управу Лікарської секції Українського медично-санітарного об'єднання, яку очолив професор Ф. Богатирчук. Згадуваний Юліан Мовчан наголошував, що П З'їзд українських лікарів-емігрантів Західної Німеччини засвідчив, що попри усі емігрантські труднощі «український лікар завжди і скрізь, чесно і сумлінно стояв і стоїть на сторожі здоров'я свого народу; що наші лікарі і представники медичної науки не дармують і можуть похвалитися перед світом конкретними успіхами в своїй праці, в тому числі і в науковій галузі»². Це засвідчувала низка наукових доповідей, з якими виступили, як авторитетні, так і молоді перспективні науковці та лікарі.

31 серпня 1947 р. в Мюнхені з ініціативи лікаря-стоматолога С. Дмоховського відбувся конституційний з'їзд українських стоматологів («зуболікарів») Західної Німеччини. Він ставив своїм завданням створити Секцію стоматологів при Українському медично-санітарному об'єднанні³.

У 1952 р. у Мюнхені постало Товариство українських лікарів на еміграції (з 1953 р. – Українське лікарське товариство в Мюнхені) на чолі з Е. Тушицьким. Станом на 1954 р. до його складу входив 31 лікар⁴.

Українські лікарі й фармацевти Австрії також створили кілька професійних організацій. У французькій зоні окупації було засновано Українське лікарське товариство в Інсбруку й Товариство українських лікарів і аптекарів Тиролю та Форальбергу (1946 – 1949 рр.), в американській – Товариство українських лікарів і фармацевтів (з 1948 р.). Останнє мало об'єднати усіх українських медиків і фармацевтів Австрії, однак безуспішно⁵.

Українські лікарі-ветеринари також докладали зусиль для свого організаційного оформлення. У 1947 р. відбувся перший з'їзд ветеринарних лікарів Західної Німеччини. На ньому було проголошено створення професійного товариства – Об'єднання українських ветеринарних лікарів на еміграції при Санітарно-Харитативній службі Апостольської візитатури Української греко-католицької церкви в Мюнхені⁷. Об'єднання нараховувало 70 членів. Воно ставило за мету організувати усіх ветеринарних лікарів і бути виразником їхніх інтересів, дбати про працевлаштування та підвищення кваліфікації, а також допомагати вдовам і сиротам ветеринарних лікарів. Окрім того, восени 1947 р. було проведено ветеринарно-лікарський семінар⁸. На ньому виголошувалися доповіді, присвячені новітнім досягненням ветеринарної науки.

Переміщені особи могли отримати медичну допомогу на безоплатній основі у мережі медичних закладів, контрольованих окупаційними адміністраціями. Серед них слід назвати таборові лікарні, лікарні ІРО, поліклініку при Українському червоному хресті та санаторії. Окрім того, переміщені українці могли звернутися до лікарів, які мали власні практики, зрозуміло, за кошти. Намагалися звертатися переважно до лікарів-українців, з якими легше було порозумітися рідною мовою. До медпрацівників німецької національності переміщені українці намагалися не звертатися,

¹ Семчишин, Я. (1988). *Матеріали до історії української медицини*. Чикаго: Видання Українського Лікарського Товариства Північної Америки. Т. 2, 86.

² Семчишин, Я. (1988). *Матеріали до історії української медицини*. Чикаго: Видання Українського Лікарського Товариства Північної Америки. Т. 2, 89.

³ Неділя, Ашафенбург (1947), 85, 10 серпня, 6.

⁴ Українське лікарське товариство в Мюнхені (1954). *Лікарський вісник*, 1, 52.

⁵ Семчишин, Я. (1988). *Матеріали до історії української медицини*. Чикаго: Видання Українського Лікарського Товариства Північної Америки. Т. 2, 94-97.

⁶ Сушків, О. (1958). Т-во Українських лікарів у Тиролю й Форальберзі. *Лікарський вісник*, 10, 36-38.

⁷ Нові дні, Зальцбург (1947), 47, 24 листопада, 4.

⁸ Нові дні, Зальцбург (1947), 47, 24 листопада, 4.

по-перше, через недовіру, тут дався в знаки негативний образ «німця-ворога», створений пропагандою у роки війни, по-друге, через мовний бар'єр.

У таборах переміщених осіб діяли лікарні, де кожен міг проконсультуватися чи отримати медичну допомогу. Медичних інструментів і ліків, як зазначалося вище, бракувало, проте у джерелах знаходимо згадки про наявність у таборових лікарнях рентген апаратів¹. Останній був потрібен з огляду на значний відсоток захворювань на туберкульоз, а рентген грудної клітини, як відомо, належав до обов'язкового стандарту діагностування.

У таборових лікарнях працювали німці та переміщені особи, зокрема й українці. Загалом сучасники подій по-різному оцінюють ставлення німецького медперсоналу до переміщених осіб: одні засвідчували доброзичливе², другі констатували непривітне³, треті писали про стримане («Поки американська влада над нами, то живемо як вільні громадяни»⁴) ставлення до українців. Переважна більшість українських лікарів, які опинилися у Західній Німеччині, працювали саме у таборових лікарнях⁵. Українські таборові лікарі мали досвід роботи, адже розпочали свій професійний шлях ще в Україні. Так, у таборі переміщених осіб м. Ляндсгут працював лікар Ярослав Сахно, який написав і опублікував низку праць про тиф та менінгіт у німецьких медичних часописах⁶. Таборовим лікарем в Авгсбурзі був колишній повітовий лікар Теревовлі, що на Тернопільщині, Осип Шкварок⁷. У таборі імені Лисенка у Ганновері працювали лікарі Махорін і Турукало⁸.

Окрім того, у таборах переміщених осіб лікарі відкривали власні практики. Спочатку вони працювали безкоштовно, отримуючи лише продуктовий пайок від УНППА⁹, згодом брали символічну плату. Серед таких практикуючих лікарів слід згадати кандидата біологічних наук, акушера-гінеколога та біохіміка Єлисавету Гімелрайх, яка у Мюнхені у маленькій таборовій кімнатці відкрила власну амбулаторію. Черга пацієнтів різних національностей стояла, як писав сучасник подій Юліан Мовчан, удень, і вночі, в свята, і у будень¹⁰.

Переміщені українці могли звернутися по медичну допомогу до лікарень ІРО. Лікар Софія Парфанович згадувала, що українським медикам довелося докласти значних зусиль і побороти «вороже ставлення» «маловартісних»¹¹ очільників УНППА та ІРО, щоб обійняти керівні посади у лікарнях. Так, лікарню у Гамбурзі очолював лікар-дерматолог Роман Козакевич, син Олександра Козакевича – голови Українського гігієнічного товариства в Коломиї¹². Роман-Петро Смик працював лікарем і директором шпиталю для переміщених осіб у м. Ансбах, також обіймав посаду медичного офіцера ІРО у Баварії¹³. У свою чергу одна лікарня ІРО, що розташовувалася у Мюнхені в районі Швайбінг, вигідно вирізнялася серед інших своїм небайдужим душпастирем о. Романом Левицьким, який дбав про духовне відродження пацієнтів і, окрім Служб Божих у лікарняній каплиці, систематично відвідував хворих у їхніх палатах¹⁴.

У поліклініці при Українському червоному хресті у Мюнхені переміщені українці могли отримати висококваліфіковану медичну допомогу, оскільки у закладі працювали одні з кращих українських лікарів. Так, тут працювали хірург Борис Андрієвський, акушер-гінеколог доцент

¹ Самчук, У. (1979). *Плянета Ді-Пі. Нотатки й листи*. Вінніпег: Накладом Товариства «Волинь», 219.

² *Українське слово, Бльомберг* (1949), 26, 6 липня, 1.

³ Нитченко, Д. (1990). *Від Зінкова до Мельборну. Із хроніки мого життя*. Мельбурн: В-во «Байда», 357.

⁴ Волчук, Р. *Спомини з повосної Австрії та Німеччини*. Київ: Критика, 48.

⁵ Семчишин, Я. (1988). *Матеріали до історії української медицини*. Чикаго: Видання Українського Лікарського Товариства Північної Америки. Т. 2, 78.

⁶ Созанська, С. З. (2011). Українські лікарі-дерматовенерологи діаспори: минуле і сучасність. *Український журнал дерматології, венерології, косметології*, 3, 116. <http://www.vitapol.com.ua/user_files/pdfs/uzdvk/419468096105994_23102011215735.pdf> (2017, Червень, 02).

⁷ Білзор, В. (1954). Д-р Осип Шкварок. *Лікарський вісник*, 2, 40.

⁸ *Новини, Ганновер* (1947), 135, 29 вересня, 4.

⁹ Мовчан, Ю. (1956). Замість вінка на могилу св. п. д-ра Єлисавети Гімелрайх. *Лікарський вісник*, 2, 39.

¹⁰ Мовчан, Ю. (1956). Замість вінка на могилу св. п. д-ра Єлисавети Гімелрайх. *Лікарський вісник*, 2, 39.

¹¹ Парфанович, С. (1954). До історії українського лікарського життя в Галичині. *Лікарський вісник*, 2, 30.

¹² Созанська, С. З. (2011). Українські лікарі-дерматовенерологи діаспори: минуле і сучасність. *Український журнал дерматології, венерології, косметології*, 3, 116. <http://www.vitapol.com.ua/user_files/pdfs/uzdvk/419468096105994_23102011215735.pdf> (2017, Червень, 02).

¹³ Созанська, С. З. (2011). Українські лікарі-дерматовенерологи діаспори: минуле і сучасність. *Український журнал дерматології, венерології, косметології*, 3, 116. <http://www.vitapol.com.ua/user_files/pdfs/uzdvk/419468096105994_23102011215735.pdf> (2017, Червень, 02).

¹⁴ *Християнський голос, Мюнхен* (1951), 20, 20 травня, 5.

Ярослав Воевідка, фтизіатр Т. Воробець, невролог М. Грушка, стоматолог С. Дмоховський, уролог, доцент М. Журко, стоматолог Мороз, отоларинголог І. Мриц, венеролог Б. Питлик, дерматовенеролог Володимир Онуферко¹.

Окремо слід зупинитися на діяльності Переселенчого медичного центру. Щоправда, у джерелах вдалося знайти інформацію про його роботу лише в Австрії, однак, поза сумнівом, подібний заклад діяв і у Західній Німеччині. У Переселенчому медичному центрі проходили медичне обстеження переміщені особи, які планували реемігрувати за океан. Приймаючі країни висували чіткі вимоги, зокрема і до стану здоров'я ДіПі. Наприклад, Канада потребувала молодих здорових чоловіків, які мали б працювати дереворубами, відповідно претенденти з навіть мінімально підвищеним артеріальним тиском не приймалися. Бельгія набирала чоловіків на роботу у шахтах, вони також мали бути цілковито здорові. Однак лікарі згаданого Центру, хоч і працювали сумлінно, проте й допомагали переміщеним особам, не звертаючи уваги на трохи підвищений тиск, або ж радили їм, яку інформацію про свій стан здоров'я вони мають подавати, щоб не зашкодити собі під час винесення остаточного медичного вердикту². У джерелах знаходимо інформацію про недовіру приймаючих країн до результатів медичного обстеження у згаданих Центрах. Вони проводили власні незалежні медичні обстеження новоприбулих, за результатами яких частину відправляли назад до Західної Німеччини. Саме така доля спіткала деяких українських «шахтарів» Бельгії³.

Переміщені українці мали можливість трохи покращити стан здоров'я, відвідуючи санаторії. У Західній Німеччині розташовувалися санаторії для хворих на туберкульоз. Серед них слід згадати у місцевості Гарміш-Партенкірхен, м. Бад-Мюндер-ам-Дайстер біля Ганноверу, яким опікувалася УНРРА, у місцевості Зенне неподалік Білефельду та ін. Медичні заклади такого профілю зазвичай розташовувалися у лісі. У санаторії у Зенне станом на 1949 р. перебували 28 переміщених українців: 12 – у жіночому корпусі та 16 – у чоловічому⁴. Німецький персонал ставився до іноземних пацієнтів доброзичливо. У свою чергу останні скаржилися на відсутність ліків, які потрібно було купувати, а грошей бракувало. Окрім того не подобалося харчування – несмачне й одноманітне, із переважанням у раціоні сиру та квашеної капусти. Ситуація з продуктами харчування трохи покращилася завдяки Допомоговому фонду українців Канади. Організація восени 1949 р. видала кожному хворому продуктивний пайок, до складу якого входили по одному фунту смальцю, цукру, сухого молока та банка яблучного соку⁵. У свою чергу хворим санаторію у м. Бад-Мюндер-ам-Дайстер у 1946 р. надала продуктивні пайки Українська греко-католицька церква⁶. У санаторії місцевості Гарміш-Партенкірхен, що розташовується у баварських Альпах, перебував на лікуванні із діагнозом туберкульоз легень письменник Іван Багрянний⁷. Санаторій вважався одним із кращих такого профілю у Німеччині. Туберкульозні санаторії діяли і в Австрії. Наприклад, у Парш-Анекс працював лікар Петро Ключко, зять письменника Івана Франка⁸.

Місто Бад-Райхенгаль, що у Баварії, з XIX ст. і по нині славиться своїми курортами. У 1946 р. на відпочинок до міста прибули лікар Софія Парфанович та її чоловік громадський діяч Пилип Волчук. З їхнього листування можна довідатися про медикаментозні заходи, застосовувані у той час. Так, хворобу нирок лікували ін'єкціями глюкози та енфіліни з екстрактом печінки⁹. Від високого артеріального тиску приймали ванни з вуглевым квасом¹⁰.

Поблизу Мюнхена у м. Гаутінг розташовувався санаторій УНРРА, у якому перебували «тяжко хворі, які вже не один рік лежали у гіпсі»^{11,12}.

¹ Семчишин, Я. (1988). *Матеріали до історії української медицини*. Чикаго: Видання Українського Лікарського Товариства Північної Америки. Т. 2, 84.

² Семчишин, Я. (1988). *Матеріали до історії української медицини*. Чикаго: Видання Українського Лікарського Товариства Північної Америки. Т. 2, 94.

³ Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 5167, 3.

⁴ *Українське слово, Бльомберг* (1949), 26, 6 липня, 1.

⁵ *Українське слово, Бльомберг* (1949), 39, 2 жовтня, 4.

⁶ Іжик, С. (1961). *Сміх крізь сльози. Спомини з років 1939 – 1947*. Вінніпег: Поступ, 173.

⁷ Центральний державний архів-музей літератури та мистецтва України. Ф. 1186. Оп. 1. Спр. 48, 3.

⁸ Семчишин, Я. (1988). *Матеріали до історії української медицини*. Чикаго: Видання Українського Лікарського Товариства Північної Америки. Т. 2, 93.

⁹ Волчук, Р. *Спомини з повоевної Австрії та Німеччини*. Київ: Критика, 47.

¹⁰ Волчук, Р. *Спомини з повоевної Австрії та Німеччини*. Київ: Критика, 49.

¹¹ *Наше життя, Авгсбург* (1947), 5, 11 лютого, 5.

¹² *Християнський голос, Мюнхен* (1951), 41, 14 жовтня, 6.

Українська творча інтелігенція та Церква вважали за свій обов'язок підтримати хворих, з власної ініціативи влаштовували у медичних закладах концерти. Так, пацієнтам санаторію у Зенне пощастило чути концерт у виконанні випускниці Київської консерваторії оперної співачки Євгенії Павловської та піаніста Вадима Кіпи¹, який у роки війни був професором Берлінської консерваторії. У санаторії Бад-Мюндер-ам-Дайстер виступав із концертом церковний хор із Ганноверу².

Таким чином, по завершенні Другої світової війни у Західній Німеччині відбулося організаційне оформлення українських медиків. За активної участі українських учених медиків і лікарів сформувалася мережа медичних закладів, у яких могли отримати медичну допомогу переміщені українці. До них належали таборові лікарні, лікарні ІРО, поліклініка при Українському червоному хресті та санаторії. Також діяли приватні медичні практики, передовсім лікарів-венерологів та стоматологів. Позитивно слід оцінити діяльність Переселеного медичного центру, співробітники якого допомагали українцям реемігрувати за океан. Серед санаторіїв, у яких перебували переміщені українці переважали туберкульозні.

References:

1. Ukrayinske likarske tovarystvo v Myunkheni [Ukrainian Pharmaceutical Society in Munich] (1954). *Likarskyi visnyk* [Medicinal Herald], no 1, 52. [in Ukrainian].
2. Bilozor, V. (1954). D-r Osyp Shkvarok [Dr. Osip Shkvarok]. *Likarskyi visnyk* [Medicinal Herald], no 2, 40-41. [in Ukrainian].
3. Volchuk, R. (2004). *Spomyny z povoyennoyi Avstriyi ta Nimechchyny* [Memories from post-war Austria and Germany]. Kyiv: Krytyka, 143. [in Ukrainian].
4. Izhyk, S. (1961). *Smikh kriz slozy. Spomyny z rokiv 1939 – 1947* [Laugh through tears. Memories from 1939 – 1947]. Vinnipeh: Postup, 207. [in Ukrainian].
5. Makarevych, I. (1954). D-r Serhiy Komlik [Dr. Sergiy Komlich]. *Likarskyi visnyk* [Medicinal Herald], no 2, 41-42. [in Ukrainian].
6. Marunyak, V. (1985). *Ukrayinska emigratsiya v Nimechchyni i Avstriyi po druhiy svitoviy viyni. T. 1: Roky 1945 – 1951* [Ukrainian emigration in Germany and Austria during the World War II. Vol. 1: Years 1945 – 1951]. Myunkhen: Akademichne vydavnytstvo d-ra Petra Beleya, 432. [in Ukrainian].
7. Semchyshyn, Ya. (red.) (1988). *Materiyaly do istoriyi ukrayinskoyi medytsyny. (T. 2)* [Materials to the history of Ukrainian medicine. (Vol. 2)]. Chikago: Vydannya Ukrayins'koho Likars'koho Tovarystva Pivnichnoyi Ameryky, 298. [in Ukrainian].
8. Movchan, Yu. (1956). *Zamist vinka na mohylu sv. p. d-ra Yelysavety Himelraykh* [Instead of a wreath on the grave of St. Mr. Dr. Elisavety Gimelraich]. *Likarskyi visnyk* [Medicinal Herald], no 2, 38 – 40. [in Ukrainian].
9. *Nashe zhyttya* [Our life]. *Avhsburh, 1947, Ch. 5, 11 February*, 5. [in Ukrainian].
10. *Nedilya* [Sunday]. *Ashafenburh, 1947, no. 85, 10 August*, 6. [in Ukrainian].
11. Nytchenko, D. (1990). *Vid Zinkova do Melbornu. Iz khroniky moho zhyttya* [From Zinkov to Melbourne. From the chronicles of my life]. Melburn: Bayda, 407. [in Ukrainian].
12. Novyny [News]. *Hannover, 1947, Ch. 135, 29 September*, 4. [in Ukrainian].
13. *Novi dni* [New days]. *Zaltsburh, 1947, Ch. 47, 24 November*, 4. [in Ukrainian].
14. Parfanovych, S. (1954). *Do istoriyi ukrayinskoho likarskoho zhyttya v Halychyni* [The history of Ukrainian medical life in Galicia]. *Likarskyi visnyk* [Medicinal Herald], no 2, 26-31. [in Ukrainian].
15. Samchuk, U. (1979). *Plyaneta Di-Pi. Notatky y lysty* [Planet DP. Notes and letters]. Vinnipeg: Volyn, 355. [in Ukrainian].
16. Sozanska, S.Z. (2011). *Ukrayinski likari-dermatovenerolohy diaspory: mynule i suchasnist* [Ukrainian doctors-dermatovenerologists of the diaspora: past and present]. *Ukrayinskyi zhurnal dermatolohiyi, venerolohiyi, kosmetolohiyi* [Ukrainian Journal of Dermatology, Venereology, Cosmetology], no 3, 110–117 <http://www.vitapol.com.ua/user_files/pdfs/uzdvk/419468096105994_23102011215735.pdf>. [in Ukrainian].
17. Sushkiv, O. (1958). *T-vo Ukrayinskykh likariv u Tyroli y Foralberzi* [Society of Ukrainian Physicians in Tyrol and Vorarlberg]. *Likarskyi visnyk* [Medicinal Herald], no 10, 36 – 38. [in Ukrainian].
18. *Ukrayinske slovo* [Ukrainian word]. *Blomberh, 1949, Ch. 26, 6 July*, 1. [in Ukrainian].
19. *Ukrayinske slovo* [Ukrainian word]. *Blomberh, 1949, Ch. 37, 18 September*, 4. [in Ukrainian].
20. *Ukrayinske slovo* [Ukrainian word]. *Blomberh, 1949, Ch. 39, 2 October*, 4. [in Ukrainian].
21. *Ukrayinski visti* [Ukrainian news]. *Novyy Ulm, 1949, Ch. 50, 4*. [in Ukrainian].
22. *Khrystyianskyi holos* [Christian voice], *Myunkhen, 1951, Ch. 20, 20 May*, 5. [in Ukrainian].
23. *Khrystyianskyi holos* [Christian voice], *Myunkhen, 1951, Ch. 41, 14 October*, 6. [in Ukrainian].

¹ *Українське слово, Бльомберг (1949), 37, 18 вересня, 4.*

² *Іжик, С. (1961). Сміх крізь сльози. Спомини з років 1939 – 1947. Вінніпег: Поступ, 173.*

24. Tsentralnyy derzhavnyy arkhiv hromadskykh obyednan Ukrayiny, *f. 1, op. 23, spr. 5167* [Central State Archive of Public Associations of Ukraine, fund 1, description 23, file 5167]. [in Ukrainian].
25. Tsentralnyy derzhavnyy arkhiv-muzey literatury ta mystetstva Ukrayiny, *f. 1186, op. 1, spr. 48* [Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine, fund 1186, description 1, file 48]. [in Ukrainian].
26. Tsentralnyy derzhavnyy arkhiv-muzey literatury ta mystetstva Ukrayiny, *f. 1186, op. 1, spr. 39* [Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine, fund 1186, description 1, file 39]. [in Ukrainian].
27. Tsentralnyy derzhavnyy arkhiv-muzey literatury ta mystetstva Ukrayiny, *f. 1186, op. 1, spr. 45* [Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine, fund 1186, description 1, file 45]. [in Ukrainian].